

34708, VII, 14 S. hr.

V Pojasnilo

zoper

neosnovano obrekovanje in zapeljevanje
rudniških delavcev.

Spisal in podal

cenj. svojim rojakom

Valentin Treven.

V Idriji, 1892.

Založil pisatelj. — Tisek »Katoliške Tiskarne« v Ljubljani.

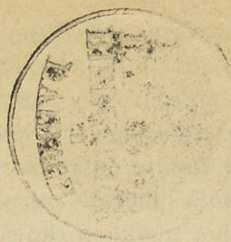
Л. Полянуло

Институт истории и этнографии им. Шанявского

Ленинградского государственного университета

Ленинград

030051518

Predragi in ljubljeni rojaki!

„Upaj v Gospoda in delaj dobro!“

(Prerok.)

Lepi in veličastni izid *prvega slovenskega katoliškega shoda* z dné 30. in 31. avgusta t. l. v stolnem mestu Slovencev v Ljubljani prevzel in ganil me je v dno duše — a žalostni dogodjaji na pripravljalnem shodu z dné 7. avgusta v slovenski in vedno katoliški naši Idriji me sedaj še toliko bolj bolijo in pečejo; kajti, predragi rojaki moji! dali ste mi s svojim obnašanjem nezaupnico, katere nisem zaslužil, toliko manj pa pričakoval od Vas, ker ves čas svojega bivanja v Idriji sem delal le za Vas in Vaš blagor; vedno in povsod se toplo potegoval za Vas — vedno Vas k dobremu spodbujal. — Sedaj mi pa ti obžalovanja vredni dogodki silijo peró v roke, da Vam, kolikor bode v moji moči, vsaj skromno popišem svoje *večletno delovanje za izboljšanje rudarskega stanú*, kakor tudi za *čast in povzdigo svojega rodnega mesta Idrije* sploh, ter da Vam s tem brez vsake puhle samohvale dokažem, da od Vas v resnici te nezaupnice zaslužil nisem.

Dragi rojaki! kdo se ne spominja še s tužnim srcem žalostnih časov, ko pri tukajšnjem rudniku od leta 1870—1880 noben rudar *ni bil vsprejet stalno v službo*. Vsprejeti so bili vsi brez izjeme kot najemniki (Interimal - Arbeiter), tako oni, ki so prišli od vojakov, kakor tudi isti, ki so pristopili na novo k delu, bodisi v jamo ali zunaj jame. Kako pa so bili ti trpini za njih trudapolno delo plačevani, vprašajte one, katere je ta žalostna osoda zadela, vsaj jih ni malo, kajti vsi delavci, kateri so zgoraj navedena leta delali pri rudniku; čutili so ta pritisek ter *strankarsko in krivično delovanje onodobnega rudniškega vodstva*; čutila je to na *davčnik prispevkih*

tudi *cela deželata, ter idrijski okraj, najbolj pa idrijska občina*. Najboljši dokaz temu je, da je takrat idrijski okraj svoje *skromne potrebe* komaj pokrival z 20, 25, da, celó z 28% *doklade*, sedaj pa, ko so potrebe *mnogo večje, zadostuje 7% doklada*. Idrijsko mesto samo pa (naj bi bil dovolil mestni odbor za pokritje svojih potreb 10, 15 ali tudi več odstotkov), dobivalo ni nikdar več, nego 2000 do 3000 gld. v svojo uporabo, med tem, ko sedaj s 15% občinske doklade dobi čez 14.000 gld.

Ko so bile leta 1876 razpisane občinske volitve, zbrali so se odlični meščanje in gospodje uradniki k posvetovanju za sestavo kandidatov, in ko smo se zjediniili, ter so bili vsi, rekel bi, skoraj enoglasno izvoljeni, prišla je volitev župana na vrsto. Prigovarjalo in prosilo, da, pritiskalo se je najprvo na gosp. Št. Lapajne-ta, a vse prigovarjanje bilo je zaman; potem je bil vprašan gospod Serjun, a tudi on se je odločno branil prevzeti ta posel; rekel je celó, da ne prevzame niti za 1000 gld. plače. In tretjemu ponudilo se je meni, a tudi jaz sem se močno branil, posebno zato, ker je bila takrat Idrija meni malo znana, ker sem bil od l. 1854 do l. 1871 zunaj; v petih letih mojega tukajšnjega bivanja pa sem videl le neznosno razmerje v Idriji, tedaj nič prijaznega, nič vabljivega ali mikavnega za ta častni, a težavni posel. Ker sta se pa zgoraj omenjena gospoda le še odločno branila, udal sem se naposled vendar-le, ter sem *bil 27. decembra 1876 izvoljen županom mesta Idrije*.

Vže 30. decembra istega leta prišla je deputacija stiskanih rudarjev k meni s prošnjo, naj jim pomagam, ter zanje prosim, kjer vém in znam; naj jim izprosim vsaj toliko zaslužka, da bi jim bilo možno sebe in svoje družine preživeti. Odločno jim svetujem na to, naj gredó sami v spremstvu svojih nadzornikov (aufsichtov) k rudniškemu nadsvětniku, ter naj mu razjasnijo svoj žalostni položaj, kar se je tudi, ako se ne motim, še isti dan zgodilo. A vse njih prošnje bile so brezuspešne — prosil sem tudi jaz za nje, a dobil sem odločen odgovor, da se nimam vtikati v delavske razmere.

V dan 14. marca leta 1877 sem šel v tej zadevi v Ljubljano k deželnemu predsedniku gosp. Bohuslavu vitezu Widman-u, ter mu vso stvar na drobno razjasnil; tu vsaj sem dobil poslušna ušesa, a naposled mi gosp. predsednik reče, da iz srca miluje rudarje in odločno obsojuje to nepravilno početje, a pomagati ne more, ker to ne spada v njegovo področje.

Trudil sem se potem še večkrat, ter *prosil z vso zgovornostjo pri rudniški direkciji za domače delavce*, ker prav posebno me je še bolelo čudno razmerje plače delavcev pri zunanjih delih, kajti naši domači pridni delavci plačevani so bili na dan po 55—60 kr., med tem, ko so dobivali laški delavci za ista dela in opravila po gld. 1.20 do 1.50 na dan. Najbolj žalostno pa je bilo, da domačih delavcev, dasiravno bi bili zadovoljni delati za zgoraj omenjeno nizko ceno, vendar še večinoma v delo sprejemati niso hoteli.

Ker je postajalo razmerje vedno neznosnejše, in ker mi je gosp. deželni predsednik sam svetoval, naj grem sam na Dunaj do gosp. ministra, sem to tudi storil in sicer na svoje stroške, ter bil *v dan 1. maja 1877. leta prijazno vsprejet v avdijenci*, katera je trajala čez uro. A vse, kar mi je gosp. *minister grof Mansfeld* lepega in dobrega storiti obljubil, splavalo je po vodi — in sad avdijence bil je edini ta, da so me vsled tega čina (dasiravno sem osebe častil, le dejanja kritikoval) *gg. rudniški uradniki silno črtili*. Pota prošnjam za izboljšanje plače delavcev, in za njih stalno vmeščenje bila so zaprta vsled tega sedaj popolnoma, in neznosno stanje delavcev trajalo je dalje; a ne še samo to, temveč pričeli so jim deliti še prav nezdrava, črviva žita; vse to je trajalo do leta 1880.

Ko se je pa na Dunaju vladni zistem premenil, in je prišel v kronini svet gosp. grof J. Falkenhayn kot *minister za poljedelstvo in kmetijo*, naprosil sem takoj potem naše poslance, gospode: dr. Poklukar-ja, dr. J. Vošnjak-a in kan. K. Klun-a v tej zadevi, katerim sem vse okoliščine in razmere natančno popisal z večkrat obnovljeno prošnjo, naj bi oni pri novemu gosp. ministru *izprosili to, kar je njegov prednik obljubil, a ne storil*. Sestavili so na *podlagi mojih poročil interpelacijo*, katero je stavil v *državnem zboru v dan 22. januarja leta 1880 knez Windischgrätz* na Njega ekscelenco grofa Falkenhayn-a, kakor tu sledi:

»Bei dem k. k. Montanwerke in Idria sind 600—700 zum meist verheiratete Arbeiter theils in den Gruben, theils bei der Hütte beschäftigt. Diese Knappen, deren Arbeit nicht nur grosse Körperanstrengung erfordert, sondern in Folge der Quecksilberdämpfe auch im höchsten Grade gesundheitsschädlich ist, waren aus diesen Gründen seit Jahrhundertn meist stabil aufgenommen und hatten im Alter oder bei eingetretener Arbeitsunfähigkeit Anspruch auf eine, wenn auch karg bemessene Versorgungsgebühr. Die Arbeiter konnten sich 50 bis 70 Kreuzer per Tag verdienen und hatten dabei

das Weiderecht für ihren ohnehin kleinen Rindviehstand in den ausgedehnten ärarischen Waldungen, eine von den früheren Regenten in gerechter und kluger Fürsorge den Knappen gewährte Begünstigung, um hiedurch die Haltung von Kühen und den Genuss von Milch, dieses bekanntlich die Quecksilbereinwirkungen abschwächenden Nahrungsmittels zu ermöglichen.

Dieses Weiderecht wurde vom Jahre 1544 bis 1871 unbeanständet ausgeübt.

Erst die gegenwärtige Direction hat nicht nur von Jahr zu Jahr die Arbeitslöhne herabgesetzt, so dass ein Arbeiter nur mehr 25 bis 40 Kreuzer für eine Tagschichte verdienen kann, und 20 Jahre alte Knappensöhne sogar nur 15 Kreuzer, sondern hat im Jahre 1871 den Berechtigten auch das Weiderecht entzogen.

Auf die Gesuche der Arbeiter um Fortbelassung des Weiderechtes ging das k. k. Ackerbauministerium nicht ein, hat jedoch in den Erledigungen vom 21. August 1874 und 7. Juli 1875 dieselben versichert, dass deren »sanitären Verhältnissen anderwärts abgeholfen und die Frage wegen Aufbesserung der Löhne möglichst bald zur Entscheidung gebracht werden wird.*

Bisnun geschah weder das Eine noch das Andere. Die sanitären Verhältnisse haben sich vielmehr so verschlechtert, dass immer 30—50 Arbeiter, also fünf bis acht Percent des Arbeiterstandes, krank sind, und die Löhne sind so gering, dass die Knappen bei Abschluss der Monatsrechnung nach Abzug des auf das Getreide entfallenden Betrages, welches sie um den Limitopreis aus den ärarischen Magazinen beziehen, mitunter nur noch eine Barauszahlung von einem halben Kreuzer für den ganzen Monat erhalten oder gar noch als Schuldner des Aerars erscheinen.

Auch bei den Arbeitern auf Geding in den Quecksilbergruben sind die Löhne mitunter bis auf die Hälfte herabgesetzt. Wagen es aber die Knappen um eine Aufbesserung zu bitten, so droht ihnen die k. k. Bergdirection damit, dass sie fremde Arbeiter heranziehen und den Heimischen jede Arbeit nehmen werde.

In der That hat die k. k. Bergdirection Arbeiter zum Ziegelmachen und Maurer aus Italien bestellt und entlohnt sie mit 1 fl. 50 kr. per Tag, sogar während der Winterszeit, wo sie doch kaum eine entsprechende und lohnende Beschäftigung haben dürften.

In Folge der schweren, gesundheitsschädlichen Arbeit und des Mangels an genügender Nahrung grassiren fortwährend Krankheiten unter den Arbeitern, die im J. 1874 selbst

vom ausgesprochenen Hungertyphus heimgesucht wurden und ist die Arbeiterbevölkerung schon so sehr herabgekommen, dass bei den Militärstellungen der letzten Jahre keiner der aus ihrer Mitte vorgeführten Stellungspflichtigen diensttauglich befunden wurde.

In Erwägung, dass eine derartige, rücksichtslose Ausnützung der menschlichen Arbeitskräfte den Geboten der Humanität widerspricht, insbesondere aber, dass sie auch die Würde und das Ansehen des Staates sehr schwer schädiget, wenn sie von k. k. Staatsorganen in einem k. k. Montanwerke geübt wird, erlauben sich die Gefertigten an Seine Excellenz den Herrn Ackerbauminister die Anfrage zu stellen:

1. Ist Sr. Excellenz die traurige Lage der Arbeiterbevölkerung beim k. k. Montanwerke in Idria und deren Bedrückung und rücksichtslose Ausnützung durch die k. k. Bergdirection Idria bekannt?

2. Gedenkt Seine Excellenz die ehemöglichste Abhilfe und den Arbeitern wenigstens die Möglichkeit einer menschlichen Existenz zu schaffen?«

Na kar je Njega ekscelencija grof Falkenhayn v *seji dne 18. februvarija leta 1880* odgovoril naslednje:

Die Angabe, dass den 600 bis 700 Arbeitern, welche in Idria beschäftigt sind, der Verdienst, welcher vordem 50 bis 70 kr. per Tag betrug, von Jahr zu Jahr herabgedrückt werde, so dass ein Arbeiter nur mehr 25 bis 40 kr. per Tag verdienen könne, also im Durchschnitte 32·5 kr., ist unrichtig; es waren im Jahre 1879 35 mindere Diener und 646 stabile Arbeiter in Idria beschäftigt; erstere erhielten einen reinen Barlohn von 13·459 fl. oder fl. 384·55 per Mann und Jahr im Durchschnitte, sowie 1697 fl. an Erzeugungsprämien oder fl. 49·97 per Jahr und Mann, im Ganzen daher fl. 434·52 per Mann und Jahr; letztere, nämlich die stabilen Arbeiter, einen Barlohn von 108·750 fl., ferner Proviant und Holz zu Limitopreisen gegen Aufzahlung des Aerars von 28·271 fl., in Summe daher Geld und Geldeswerth von 137·021 fl. oder fl. 212·10 per Mann und Jahr im Durchschnitte; es ist bei 300 Arbeitstagen im Jahre daher der Lohn von 70·7 kr. per Tag als Durchschnittslohn per Mann und Tag erreicht worden, daher der nach Angabe der Interpellation selbst höchste Betrag aus früheren Zeiten, wodurch das angebliche Herabdrücken auf 25 bis 40 kr. per Tag und Mann als unrichtig nachgewiesen erscheint, und wobei noch zu bemerken ist, dass in dieser Durchschnittszahl auch die Summe von 2·066 fl. für Krankenschichten enthalten ist, also für eine Zeit, während welcher eine Arbeit nicht geleistet wurde; hingegen die Summe von

4933 fl., welche für Curkosten und Medicamente verausgabt wurde, nicht enthalten ist, welche daher den Arbeitern zugute kam.

Dies gilt für die 681 Mann mindere Diener und stabile Arbeiter; es sind jedoch ausser diesen auch interimale Arbeiter in Idria beschäftigt und wurden von diesen beim Bergbaue im engeren Sinne, das ist in der Grube 58.289 Schichten verfahren und hiefür 26.583 fl. bezahlt, daher im Durchschnitte per Schicht von acht Stunden kr. 45·6 verdient, ein Durchschnittsbetrag, der sich auch um 5·6 kr. höher herausstellt, als der in der Interpellation angegebene höchste Betrag von 40 kr. per Tag und Arbeiter, wo zwischen stabilen und Interimalarbeitern gar kein Unterschied gemacht ist.

Der Schichtlohn der Interimalarbeiter in der Hütte und bei Arbeiten ausser der Grube überhaupt stellt sich, da die Schicht auch länger ist als acht Stunden, etwas höher, als oben nachgewiesen. Es muss ferner hervorgehoben werden, dass doch auch ein Unterschied besteht zwischen einem Arbeiter an dem k. k. Montanwerke in Idria und dem Arbeiter der meisten Privatwerke. Neben den Löhnen der activen Arbeiter wird nämlich jährlich eine bedeutende Summe an die dienstuntauglich Gewordenen und an deren Witwen und Waisen bezahlt, die sogenannte Provision; der Betrag hiefür war im Jahre 1879 38.292 fl. 36 kr., und es ist doch gewiss ein Umstand der Rücksicht werth, dass der Arbeiter weiss, er falle nicht als Bettler der Gemeinde zur Last und müsse von Wohlthaten leben, wenn er alt wird, sondern er habe Anspruch auf ein Entgelt für die seinerzeit geleisteten Dienste. Dies drückt sich auch dadurch aus, dass fremde Arbeiter in Idria Arbeit suchen, wie die Interpellation selbst bemerkt, was gewiss nicht der Fall wäre, wenn die factischen Zustände dort der davon gemachten Schilderung entsprechen würden.

Was endlich die Behauptung anbelangt, »erst die gegenwärtige Direction hat nicht nur von Jahr zu Jahr die Arbeitslöhne herabgesetzt u. s. w.« so muss ich die Verhältnisse etwas näher darstellen, um im Gegentheil die Fürsorge der Direction für die ihr unterstehenden Arbeiter nachzuweisen. Ohne die gegenwärtige Interpellation abzuwarten, haben meine Amtsvorgänger Untersuchungen über die Lohnverhältnisse der Arbeiter der k. k. Montanwerke begonnen; die Acten laufen vom Jahre 1868 ab bis heute.

Es ist für das k. k. Montanärar nicht so einfach wie für einen Privaten, bestehende Lohnverhältnisse abzuändern, ich glaube, nicht nothwendig zu haben, dies näher zu begründen; es wurden daher von den verschiedenen Werken, so auch von Idria Vorschläge abverlangt und dieselben genauer Prü-

fung, Rectification und sodann einer Begutachtung an Ort und Stelle unterzogen, bis es bei der sehr verwickelten Verbindung von Lohn, sogenannter Fassung, das ist: Bezug von Naturalien, entweder zu einem Limitopreise oder unentgeltlich, und Provision, das ist: Versorgung nach Eintritt der Dienstuntauglichkeit der Arbeiter selbst, sowie ihrer Witwen und Waisen, endlich gelang, ein Operat fertig zu bringen, von dem man erwarten kann, dass es die Interessen des Arbeiters wahr, ohne jene des Aerars preiszugeben.

Bevor die Einführung dieses neuen Lohnstatutes endgiltig beschlossen wurde, sind noch Erfahrungen über die Ergebnisse desselben an anderen Orten zu machen gewesen, deren Zusammenstellung mit letztem December 1879 zu erfolgen hatte, so dass mir nun im Laufe des Jahres 1880 die angenehme Pflicht erwachsen wird, auf Grund dieser langjährigen Arbeiten und nicht auf Grund der Interpellation die Lohnverhältnisse in Idria endgiltig und wie ich zuversichtlich hoffe, zur Befriedigung der Arbeiter im Rahmen des Möglichen zu regeln.

Während der ganzen langen Zeit der Verhandlungen wurde von Seite der k. k. Bergdirection in Idria stets der Vortheil der Arbeiter auf das wärmste vertreten, und das Operat, welches zu Stande kam, stützt sich zum grössten Theile auf die Vorschläge der gegenwärtigen Direction.

Soviel über den Punkt, welcher die Lohnsätze betrifft.

Es ist auch die Aufstellung der Interpellation unrichtig, dass den Arbeitern das früher bestandene Weiderecht genommen und trotz eingereichter Gesuche auf eine Fortbelassung desselben nicht eingegangen wurde. Es hat in Idria ein Weiderecht nie bestanden; in früheren Zeiten war eine Taxe für das Eintreiben einer Kuh mit 1 fl., für ein Schaf mit 10 kr. C.-M. bestimmt, im Jahre 1851 wurde diese Taxe reguliert und zwar herabgesetzt und für ein Stück Vieh 36 kr. C.-M. = 63 kr. österr. Währ. eingehoben, ein Satz, an welchem bis heute nichts geändert wurde. Es scheint allerdings, dass durch längere Zeit keine genaue Durchführung dieser Weidetaxeregulierung stattfand, so dass, als im J. 1872 dieselbe von Seite des Forstärars strenge in Anwendung trat, grosse Beunruhigung unter den Arbeitern entstand und von denselben die Klage wegen Besitzstörung überreicht, jedoch in allen drei Instanzen abweislich beschieden wurde. Seither ist es nach Massgabe der Zulässigkeit mit Rücksicht auf den nachhaltigen Betrieb der Forstwirthschaft in den eigentlichen Idrianer Staatsforsten, welche das Nutz- und Brennholz für Werkarbeiter und Stadt liefern müssen, auch gestattet, Weidevieh einzutreiben. Im J. 1879 haben 11 Knappenfamilien die Weide factisch benützt.

Was endlich den Gesundheitszustand der Idrianer Arbeiter anbelangt, so verhält es sich auch in diesem Punkte ganz anders, als die Interpellation angibt; es ist unrichtig, dass in den letzten Jahren gar keiner der vorgeführten Stellungspflichtigen diensttauglich befunden wurde, sondern es sind in den letzten vier Jahren 1876 — 79 neunundzwanzig Mann der stabilen Arbeiter zur Armee abgestellt worden, und zwar 1876 acht, 1877 neun, 1878 zehn und 1879 zwei Mann.

Dass Erkrankungen häufig vorkommen, ist richtig; dies liegt in der Natur der Arbeit selbst und ist in allen Bergwerken der Fall; dass aber in Erkrankungensfällen für die Arbeiter gesorgt ist, ergibt sich daraus, dass, wie oben schon erwähnt, 1779 2066 fl. an Krankenschichten und 4933 fl. an Curkosten und Medicamenten für die Arbeiter bezahlt wurden, und ferner daraus, dass 1879 163 Provisionisten bestanden, wovon 68 Percent nach vollendeten 40 Dienstjahren im Werke ihre Provision antraten, und dass von diesen Provisionisten 1 über 90, 7 zwischen 80 und 90, 46 zwischen 70 und 80, und 85 zwischen 60 und 70 Jahre alt sind, endlich daraus, dass nach dem bekannten Werke von Dr. Hammer-smied über die sanitären Verhältnisse und die Berufskrankheiten der Arbeiter der k. k. Montanwerke, Salinen und Forste, welches auf Veranlassung der hiebei interessirten Ministerien nach den amtlichen Quellen zusammengestellt wurde, das Sterblichkeitspercent im längeren Durchschnitte sämmtlicher k. k. Montanwerke 1·45 und jenes von Idria 1·24 beträgt, wenn nur die Grubenarbeiter veranschlagt werden, daher Idria nicht zu den Montanwerken mit schlechten, sondern zu jenen mit relativ guten Gesundheitsverhältnissen gehört; mit Einbeziehung der Hüttenarbeiter in die Rechnung stellt sich die Durchschnittsziffer noch viel günstiger, nämlich auf 0·91 Percent.

Ich komme nun nach gewissenhafter Darlegung der thatsächlichen Verhältnisse im k. k. Montanwerke Idria zur Beantwortung der in der Interpellation gestellten concreten Fragen und habe da Folgendes zu bemerken:

Ad 1. Eine der Schilderung der Interpellation entsprechende traurige Lage der Arbeiter des k. k. Montanwerkes in Idria besteht nicht und ich muss die hierüber in der Interpellation gemachten Angaben, sowie jene, dass die Arbeiter in Idria von der k. k. Bergdirection bedrückt und rücksichtslos ausgenützt werden, als durch die amtlich erhobenen, im Vorhergehenden ausgeführten thatsächlichen Verhältnisse widerlegt, auf das bestimmteste zurückweisen.

Ad 2. Es war stets das Bemühen meiner Vorgänger im Amte, wie dies die Acten nachweisen, und wird stets mein Streben sein, eine Verbesserung des Loses der Arbeiter der k. k. Montanwerke herbeizuführen: dass es aber nothwendig

sei, denselben erst die Möglichkeit menschlicher Existenz zu verschaffen, muss ich ebenso, wie die in der ersten Frage enthaltenen Angaben, als durch die Thatsachen widerlegt — zurückweisen.

V dan 22. junija 1880, t. j. na praznik svetega Ahacija, prišel je potem gosp. minister sam v Idrijo k 300letni slavnosti in prinesel seboj imenovanje trinosemdesetih delavcev stalnim (stabil), in enaka imenovanja so se potem ponavljala vsako leto v primernem številu. V zahvalo za to veliko dobroto služila se je meseca junija istega leta slovesna sv. maša, za katero so zložili potrebno svoto rudarji s prostovoljnimi darovi.

Ker se je na podlagi teh prošenj tudi plača delavcem od leta do leta primerno zboljševala, ter da bi se v prihodnje lažje še kaj doseglo, predlagal sem v mestni seji v dan 23. grudnia l. 1890 sledeče :

Zaman čakam, gospodje moji! vže deset let, kedaj da bode kateri vplivnejših gospodov meščanov stavil predlog, o katerem se želim danes z Vami posvetovati.

Znano je, da, ako hočemo koga hvaliti ali grajati, so k temu najboljši pripomoček in dokaz tihe številke. Ravno s številkami bodem Vam tudi jaz dokazal veliko zaslugo moža za idrijsko mesto, kateremu se pa do sedaj še v nobenem oziru nikdo hvaležnega skazal ni.

Gospodje moji! ta zaslužni mož, katerega imam v mislih, je naš poljedelski minister Nj. ekscelenca gospod grof Julij Falkenhayn.

Ako štejemo mestne dohodke na neposredne davke od leta 1870 do 1880, vidimo, da so isti znašali 30.060 gld. 68 kr. To je bilo za časa ministrov Chlumecky-ja in Mansfeld-a. — Pod vodstvom sedanjega poljedelskega ministra so pa mestni dohodki znašali od leta 1880 do 1890 ravno 71.138 gld. 4½ kr., to je 41.077 gld. 36 kr. več, kakor v poprejšnjih desetih letih.

Ako se nadalje ozremo na mesečne plače rudniških delavcev, nam je dobro znano, da se je nekdanj na plačilni dan izplačevalo po 5 do 6, k večjemu 7000 gld. na mesec, med tem, ko se sedaj 15 do 20.000, da, tudi 24.000 gld. izplačuje.

Prejšnji ministri so z vsemi mogočimi sredstvi celih deset let delali na to, da bi bili odstranili stalnost delavcev, in so jo tudi že ustavili. Nj. ekscelenca sedanji minister pa jih je že leta 1880 zopet trinosemdeset stalnim imenoval, kar se od iste dôle skoraj vsako leto ponavlja.

Prejšnji ministri pošiljali so nam uradnike, kateri so delavce črtili in preganjali — *minister Falkenhayn pa nam je poslal uradnike, katere delavci spoštujejo in ljubijo, kakor jih spoštujemo in ljubimo tudi meščanje.*

Pod ministrom Chlumecky-jem sezidalo se je lepo šolsko poslopje, ki je kras celemu mestu, a kar bi v šoli imelo biti na prvem mestu, to je sveti križ, ta se v šolskih prostorih ni smel obesiti. Pod sedanjim ministrom še-le se je leta 1884 sveto razpelo v veliko veselje prebivalstva zopet obesilo v šoli.

Iz vsega, kar sem omenil, razvidi se dovolj *blag in plemenit značaj Nj. ekscelence sedanjega poljedelskega ministra*; ako bi pa kdo izmed častitih gospodov ali kedor koli hotel *krščansko, nad vse plemenito in pravično mišljenje Nj. ekscelence* natančneje spoznati, pozivljam ga, naj prebere temeljito govor, katerega je gospod poljedelski minister, ako se ne motim, dné 9. maja t. l. govoril v državnem zboru. Socijalno-politična načela, ki jih je gospod minister v omenjenem govoru zastopal, zaslužijo gotovo priznanje vsacega poštenega Avstrijana, in le želeti je, da nam *ohrani Bog Nj. ekscelenco še dolgo vrsto let*, da zamore v tem smislu še naprej delovati za našo širjo in ožjo domovino, kar posebno gotovo ne bode v škodo našemu mestu.

Koliko pa ima gospod minister zaslug za našo deželo, za pogozdavanje Krasa, uravnavo vodâ, za povzdigo živinoreje, sadje- in vinoreje! Nj. ekscelenca ima veliko zaslug za povzdigo obširne naše domovine Avstrije, kar se jasno kaže tudi po številkah, ako pogledamo cene avstrijskih državnih papirjev, kako visoko se plačujejo, k čemur je gotovo zdatno pripomoglo vrlo gospodarstvo, pravično in pošteno postopanje poljedelskega ministra.

O zaslugah Nj. ekscelence vedó gotovo povedati še več častiti gospodje uradniki, katere imamo čast šteti med občinske odbornike, posebno pa visokorodni c. kr. rudniški nadsvetnik gosp. J. Novak; zato ne nameravam o tem mnogo več govoriti, porabil pa sem današnjo priliko, ko smo se posvetovali o zelo važnem predmetu, o proračunu za prihodnje leto, in Vam navedel številke, ki jasno govoré, koliko se dá za mesto storiti, ako imamo vrle može za gospodarje c. kr. idrijskega rudnika.

Mi vsi vémo, koliko se je storilo ravno zadnja leta za mesto, vse to pa je v tesni zvezi z napredkom rudnika, in velik del tega zahvaliti imamo Nj. ekscelenci kot delavskemu stanu posebno naklonjenemu ministru poljedelstva in rudništva, kateri pa tudi — tega sem popolnoma prepričan — našemu mestu nič manj naklonjen ni.

Prosim torej gosp. župana, da blagovoli kmalu sklicati izvanredno sejo mestnega odbora, v kateri bi Nj. *ekscelenco visokorodnega gospoda poljedelskega ministra grofa J. Falkenhayn-a* v zahvalo za njegovo naklonjenost Idriji, ter za zasluge, katere si je pridobil za našo ožjo in širjo domovino — imenovali *častnim meščanom* mesta Idrije.

Nato je sklical gosp. župan v dan 18. januarija leta 1891 slovesno sejo, katere so se povabljeni gg. mestni odborniki v polnem številu vdeležili, ter z veselim navdušenjem enoglasno imenovali gospoda *J. Falkenhayn-a častnim meščanom mesta Idrije*, kateri sklep se mu je takoj telegrafično objavil blizu tako-le:

Ravnokar v polnem številu zbrani zastop rudniškega mesta Idrije si usoja, spominjajoč se hvaležno velikih zaslug, katere si je pridobila Vaša ekscelenca za vojvodino Kranjsko, posebno pa za rudniško mesto Idrijo, **izvoliti in imenovati Vašo ekscelenco častnim meščanom**, ter kliče iz dna srca: Bog vsegamogočni naj ohrani še mnoga leta Vašo ekscelenco v krepkem in trdnem zdravju v naš blagor, ter prosi, da Vaša ekscelenca blagovoli ostati tudi v prihodnje prijazno naklonjena rudniškemu mestu Idriji!

In še isti dan zahvalil se je gospod minister tudi telegrafičnim potom nastopno:

„Svojo najiskrenejšo zahvalo za imenovanje častnim meščanom idrijskim izrekajoč, zagotavljam, da me je to častno imenovanje veselo iznenadilo, da mi je porok zaupanja, in da mi boode tudi v prihodnje povod vedno po svoji moči potegovati se za blagor Idrije.“

Naročila se je potem jako lepa diploma na Dunaju in v dan 1. junija leta 1891 izročila se je ta častna diploma Nj. ekscelenci gosp. ministru po odposlancih, izvoljenih v mestnem zboru. Imeli smo zvršiti to častno nalogo gospod župan F. Didič, gospod F. X. Goli in jaz.

Gospod minister sprejel nas je jako prijazno, in ko mu je gosp. župan s primernim nagovorom zares krasno diplomu izročil, videlo se mu je, kako da je bil ginjen. Za tem pozdravim ga tudi jaz blizu tako-le:

Ni mogoče najti bešed, da bi izrekli spodobno zahvalo za mnoge in velike zasluge, katere si je pridobila Vaša ekscelenca v teku mnogih let ne le za rudnik sam, temveč tudi za povišanje delavske plače, za imenovanje stalnih delavcev, kakor tudi zmožnih, miroljubnih in ljudem prijaznih uradnikov v Idriji . . .

Tu pa mi ustavi besedo ter pravi, da se ne spominja, da bi bil on za Idrijo že kaj tako važnega in hvale vrednega storil; kar pa delavcev tiče, pravi nadalje, se sedaj izdeluje čisto novi statut in bode itak vse predružačeno; ako mogoče še v teku tega leta. Nato prosim zopet jaz, ako se bode, kakor se čuje, v resnici vse premenilo in predružačilo, prosimo najponižneje v imenu vseh delavcev, naj jim žita nikar ne vzamejo, marveč, ako mogoče, podelijo še v večjej množini, kajti to je največja dobrota za delavske družine. Gospod minister se tej prošnji zelo začudi, na kar sta še gosp. župan in gosp. Goli temu po svojej moči krepko pritrčila in priporočila, potem pa smo prosili še za izboljšanje delavskih plač sploh, opiraje se na to, da je v Idriji živež silno drag, in to radi tega, ker se tu nič ne pridela ter se mora vse od daleč uvažati ali prinašati. Obljubil nam je dobri gospod vse to, ter zatrjeval: »Jaz bodem vse storil, kar bode v moji moči, ker se za Idrijo zelo zanimam in imam Idrijčane zelo rad; a sedaj nadalje mi bode še vse dražje in ljubše, ker ste me tako počastili, in me imenovali častnim meščanom.«

Vse to godilo se je, kakor sem vže zgoraj omenil, v dan **1. junija leta 1891.**

Zato se pa meni in marsikomu drugemu zelo čudno, da, neumevno zdi, kako da se sedaj izboljšanje rudarskih plač pripisuje samo interpelaciji posp. poslanca Ferjančič-a, katero je stavil še-le v dan 10. decembra leta 1891, to je debelega pol leta kasneje, ko je bilo že vse, kakor smo iz gosp. ministrovega razgovora razvideli, izvršeno in gotovo. To se nam pa še posebno čudno zdi, zakaj da ni gosp. Ferjančič vže poprej tega koraka storil, ko je bil vendar vže 8. in 9. septembra leta 1890 tukaj in je poizvedoval po hišah o delavskih razmerah. — Kdor tega ne veruje, naj vpraša pri tukajšnji slavni c. kr. rudniški direkciji, katera bode gotovo radovoljno dala vsakemu natančno pojasnilo.

Dragi in razumni rojaki moji! Tu imate odkritosrčno povedano in razjasnjeho, kdo da je Vaš pravi prijatelj in kdo se za Vaš blagor neumorno trudi. Iz tega poročila vidite, da sem se vže celih šestnajst let za Vaš gmotni obstanek neustrašeno potegoval — to sem pa storil pač tiho in mirno, brez hruma in šuma in brez našopirjene samohvale; zato pa me je sedaj tem huje zadela in moje pošteno srce ranila krivična in neosnovana govorica po

mestu: »Češ, T r e v e n ni prijatelj delavcev in je vidni nasprotnik delavskih razmer!« Zato sem sklenil spisati to v p o j a s n i l o , da sami s svojo zdravo pametjo lahko presodite, kdo je Vaš odkritosrčni in zvesti prijatelj, ali jaz — ali pa oni, kateri po vseh kotih mesta in pri vsaki priložnosti čez-me zabavlja, in to brez vsakega povoda. Kaj Vam je on še dobrega storil? — Se ima li z jednim jednim dejanjem ponašati? — Druzega ne, kakor to, da Vas ob vsaki priložnosti, kadar Vas za svoje namene potrebuje, po krčmah napaja, da Vas moti s svojimi puhlimi načeli, da Vam s svojimi idealnimi govori *jemlje korak za korakom iz Vasih src najdražji zaklad vsacega poštenega kristijana, to je verski čut in krščansko zavest.*

Da Vam pa še boljše dokažem, da sem Vam bil vsikdar iz srca naklonjen, Vam navedem tu še nekaj drugih svojih del v blagor idrijskih prebivalcev sploh:

1. Anton Kavčič-eva zapuščina, katera znaša sedaj *14.000 gld.* in je v mestnem varstvu; za katero sem se moral dvakrat pošteno boriti, prvič proti rudniški direkciji in drugič proti sklepu mestnega odbora od dne 28. junija leta 1888, in sicer drugič očitno po dopisu v »Slovenca«, št. 203, z dne 4. septembra leta 1888 — katerega sklepa tudi po tem dopisu vlada ni potrdila.
2. Živel je v Idriji do leta 1875 znani gosp. Jakob B ä h r , katerega so nekega dne zaradi njegovega nemškega mišljenja iz neke gostilne na cesto postavili; to pa se je možu-starčku tako hudo storilo, da je takoj sklenil Idrijo zapustiti, in šel je v Ljubljano. Za trdno je sklenil nikdar več priti v Idrijo, ter ne zapustiti zapuščine J. Ev. Kavčič-eva, katero je vžival do svoje smrti, idrijskim in spodnje-idrijskim učencem, dasiravno je imel svoj testament v tem smislu že narejen; v Ljubljano dospelši prearedil ga je in čisto predrugačil. Ko sem po prijateljih to stvar natančno poizvedel, šel sem k njemu v Ljubljano, ter ga prosil, da naj se zaradi enega nebodigatreba ne maščuje nad nedolžnimi. Toda težko ga je bilo pridobiti, veliko je bilo treba govoriti, a naposled vdal se je vendar-le, raztrgal testament, in mi roko podaje obljubil, da Idrija in Spodnja Idrija ne bodeta izvzeti, kar je potem tudi v resnici storil. Premoženje te zapuščine, katero hrani mestna občina, znaša *14.017 gld.*
3. Poizvedel sem, da mestu Idriji vlada še ni izplačala denarja za živež, ki ga je bilo mestno prebivalstvo primorano dajati vojakom ob času francoske vojske. Delal sem mnogo ter ga poslednjič s težkim trudom pridobil. Dotično

hranilnično knjigo hrani občina in naložena svota znaša z obresti čez 3000 gld.

4. Ravno tako sem prepustil mestni občini svojo plačo kot župan, ki mi je bila pripoznana po 500 gld. na leto, kar se razvidi iz občinskega zapisnika, in znese za $3\frac{1}{4}$ leta 1625 gld. To sem pa storil zato, ker je takrat imela mestna občina silno malo dohodkov (vso triletno dōbo prejeli smo namreč skupaj na davkih 6366 gld. 14 kr.) ter da so se vendar najpotrebnejše reči napraviti mogle.
5. Naše pokopališče je bilo v zelo žalostnem in slabem stanu, marsikatera vas mogla se je z lepšim ponašati. Celih osem let bilo je to pereče vprašanje odprto na dnevnem redu, in ni se moglo najti sredstva, kako temu odpomoči. — Leta 1890 nadomestoval sem le dva meseca umrlega župana gosp. Št. L a p a j n e - t a in posrečilo se mi je potom prošnje pri slavni direkciji in oskrbništvu žgalnice zasnovati nasip in popravo pokopališča. — Tako sem tudi pri načrtu za cerkev nujno prigovarjal, naj se napravi lep in dostojen v kras našega mesta.
6. Prigovarjal sem tudi v seji zdravstvenega sveta v dan 12. aprila leta 1890, naj se vsestranski veliki bedi v okom pride s tem, da se kar hitro mogoče sezida poslopje za okrajno bolnišnico ali hiralnico v Idriji s kakimi štiridesetimi posteljami, in dovolila se je v ta namen 2% doklada na vse direktne davke, katere preostanek od plače okrožnega zdravnika se ima naložiti obrestonosno v hranilnici. V to svrhu je sedaj že naloženega čez 4000 gld., in to knjižico hranim jaz kot predstojnik zdravstvenega sveta.
7. Nepotrebno se mi pa zdi razpravljati in dokazovati, kako da je pod mojim predstojništvom napredovalo »Pogrebno društvo«, vsaj Vam je vsem dobro znano — samo stanje premoženja hočem tu navesti, namreč: V prvih osmih letih, t. j. od leta 1871 do 1878 pod vodstvom gosp. S e r j u n - a je dospelo do 6077 gld., povzdignilo pa se je v letih 1879 do 1886 mojega vodstva na 14.600 gld., med tem, ko so tudi bolniki lepo podporo dobivali iz družbene blagajnice.
8. Združil in sprijaznil sem se v blagor in prid idrijskega mesta tudi s svojim nekdanjim nasprotnikom, gospodom G o l i - j e m. Hodiva sedaj v lepi slogi eno in isto pot in upam, da tudi v prihodnosti na njej ostaneva, ter delava le na to, da bi se ohranil mir in sloga, ter da bi vladal v našem mestu napredek in sploh lepo krščansko življenje.
9. Kar se národnega življenja zadene, nisem nikdar rok križem držal. Čitalnično predsedništvo prevzel sem v najhujšem in kritičnem času, ko je ista imela blizu 150 gld. dolga,

in ni štela več kakor osemindvajset družbenikov. Poplačal se je pod mojim vodstvom dolg, pribralo se je veliko števil družbenikov in društveno življenje bilo je v najlepšem razcvitu. In sedaj?

K sklepu omenim še enkrat pripravljalni katoliški shod, ter Vam objavim, da se je isti vršil po želji in sklepu tudi naših gg. duhovnikov. Po sklepu in enoglasni želji vseh gospodov naprosil in povabil sem v imenu odbora kot govornika k pripravljalnemu zboru dne 7. avgusta iz Ljubljane gg. dr. Gregorič-a in dr. Šušteršič-a, pričakoval sem, da se bodo zbora vdeležili idrijski možje-poštenjaki, pričakoval najlepšega izida, in sklenil sem njega izid v obširnem dopisu poročati tudi »Vaterland«-u, kateri časopis gosp. minister grof J. Falkenhayn kot odločni konservativec, t. j. mož-katoličan, prav rad bere. Mislil sem si, da bi bil gosp. minister ta dopis iz Idrije gotovo radostno in z veseljem čital, in lepi sklepi delavcev pri shodu zadoščevali bi bili nekako v zahvalo njegovi naklonjenosti do Vas. — A žali Bog! — varal sem se! — Mesto vsega tega strašanski škandal, kakor da je Idrija v deželi nekultiviranih divjakov, ki ne vedó, kaj je omika, in kaj mirno in pametno sporazumljenje in dogovor mož o resnih stvaréh. Niti toliko niste počakali in prenehali, da bi bili izvedeli, za kaj se prav za prav gre! Za dodatek k vsemu temu pa še lažnjivi dopis v »Narod«-u, kateri trdi in svetu nazznanja stvari, katere se nikdar godile niso. Tako n. pr. si nista zgoraj omenjena gospoda iz Ljubljane pod krinko vere polnila žepov, ker nista hotela sprejeti niti za svoj trud in za pot nobenega plačila; tudi nista sedela med službo božjo v krčmi, ker sta še hitela, da sta prišla ob deseti uri v tukajšnjo cerkev k pridigi in veliki sveti maši. Tudi to je laž, da se nista odkrila, ko je zvonilo poldne, kajti opoldne molili smo vsi skupaj v mojem stanovanju na glas angeljsko češčenje.

Kakor sem Vam tu navedel in dokazal laž za lažjo, tako in takih laži zamogel bi še mnogo naštetí. Bodite razumni in ne verjemite vsega, kar se Vam blodi in zagotavlja tje v en dan, v Vašo duševno in gmotno škodo!

Dragi rojaki moji! sedaj pa sodite sami po svoji zdravi pameti, so li osnovana in pravična obrekovanja mojih nasprotnikov?

Še enkrat pa zatrjujem, da se nočem s tem poročilom in pojasnilom hvaliti, ali čez druge povzdigovati, marveč dokazati Vam

hočem, da nisem bil, nisem in ne bodem nikdar Vaš nasprotnik, ampak da hočem vedno ostati Vaš najiskrenejši in najzvestejši prijatelj; ter da je vse, kar se zoper mene in moje delovanje govori, *nesramna laž* in *nezasluženo obrekovanje!*

Čast in hvala pa naj gré le Bogu, kajti vselej in pri vsakem začetnem delu prosil sem Boga za pomoč in razsvitljenje in On mi je tudi vselej pomagal k srečnemu izidu!

19
V IDRIJI, dné 14. septembra 1882.

Valentin Treven,

trgovec.

